

SEPARATUM

HAGYOMÁNY ÉS TÖRTÉNELEM

MAKAI JÁNOS

A KOLUMBUSZ-ÉV MÉRLEGE



EGER, 2000.

A KOLUMBUSZ-ÉV MÉRLEGE

Szükség van-e ünneplésre?

„Száz esztendeje nagy egyetértésben emlékeztek meg az Atlanti-óceán mindkét partján a 400. évfordulóról, és Kolumbia ősi, quimbaya aranykincscsel ajándékozta meg Madridot. A középpontban Kolumbusz alakja állt és művek hosszú sora jelent meg a sok tekintetben titokzatos hajósról. Most a helyzet más. Nemcsak „a tengernagy” szorult háttérbe – nehéz volna róla újat mondani! – hanem egyáltalán kétségbe vonják, kell-e, szabad-e ezt az eseményt megünnepelni, és ha igen, hogyan”¹ – írta a Madridban élő Rónai Zoltán 500 évvel azután, hogy Kolumbusz hajói elérték az Újvilág partjait.

A polémia már 1992 előtt megkezdődött. A Salvadori Közép- és Dél-Amerikai Indiánok Szövetsége, az ANIS már 1988 elején megrendezett találkozóján tiltakozott „Amerika idegen inváziója” ellen, „a nép- és kultúrairtás” befejezésére szólított fel, valamint arra, hogy az 500 éves megszállást ne ünnepeljék meg.² Enrique Dussel, a mexikói egyetem professzora 1988-ban megjelent írásában az 500 éves jubileum megtartását egyenesen sértésnek tekintette, s jóvátételt sürgetett az amerikai indiánnal szemben. Az utóbbi alatt teljes elégtétel nyújtását és az okozott kár megtérítését értette.³ (Mivel a jóvátétel módját Dussel nem nevezte meg, csak remélni lehet, hogy nem olyan komikus eredményre jutott, mint azok a perui közgazdászok, akik szerint a végül mégis kivégzett utolsó inka, Atahualpa szabadsága fejében Pizarrónak fizetett váltságdíjért Spanyolország 647,74 milliárd dollárral tartozik Perunak.⁴) 1990 nyarán rendezték meg az ecuadori Quitóban az amerikai indián népek első kontinentális találkozóját. Az ott elfogadott nyilatkozat alábbi részlete megegyezik az ANIS, ill. Dussel álláspontjával: „Teljesen és korlátlanul elítéljük az 500. évforduló ünnepeit, és ezt a dátumot kontinentális felszabadítási küzdelmeink céljaira használjuk.”⁵

A szintén amerikai (venezuelai) Arturo Uslar Pietri számára viszont csak az volt kérdéses, hogy konkrétan mit ünnepeljenek 1992. október 12-én. Eufórikus hangvételű véleménye szerint az egész emberiség új korszaka kezdődött azon a bűvös napon; az odautazás elültette az amerikai Újvilág magját, a visszautazással pedig az egyetemes Újvilág vette kezdetét.⁶ A világ több országában, így Magyarországon is bemutatott, elsősorban európaiak által készített televíziós tudományos-ismeretterjesztő sorozat szintén

az 500. évforduló és Kolumbusz Kristóf ünneplésére szólított fel.⁷ Anderle Ádám viszont úgy vélte, hogy „Amerika „felfedezésének” ötszázadik évfordulóján természetesen nem ünnepelni kellene, de nem is bűnbakot keresni, és másokra mutogatni a volt indián Amerika elmaradottságáról medítálva. Számvetés kellene inkább arról: mire jutott a világ e fél évezred alatt; és közös glóbuszstratégia kimunkálása arról, milyen legyen a másik fél évezredben világunk.”⁸

Rendezvények

Amerika felfedezésének évfordulóját a világ számos országában rendezvényekkel tették emlékeztetessé. Amerikai Egyesült Államokban az emlékvé sajátos módon már 1991 őszén elérte csúcspontját, hogy 1992. október 12-ére teljesen kifulladás. Jó példa erre a washingtoni National Gallery of Art által megszervezett kiállítás, amely 1991. október 12-én nyílt meg, és 1992 januárjában már be is zárt. Címének megfelelően a felfedezések korának, még pontosabban az 1492 körüli időszaknak a művészetével foglalkozott. A tárlat Spanyolország és Portugália jelzésszerű bemutatásával kezdődött. Európa fennmaradó részének művészetét a nagy reneszánsz mesterek alkotásai, míg Amerikáét azték és inka aranytárgyak, szobrok, szőnyegek, rajzok képviselték. Mindezt a fentiekhez képest kevésbé ismert koreai, japán, kínai, valamint afrikai munkák egészítették ki. Az Újvilág felfedezéséről, magáról Kolumbuszról és négy utazásáról a rendezők elterelték a látogatók figyelmét. Az 569 kiállított tárgy közül mindössze egy állt közvetlen kapcsolatban az Admirálissal. A magyarázó feliratokon is csak egyszer szerepelt Kolumbusz neve. Annál gazdagabb anyag képviselte a keleti művészetet. Sajátos logika alapján azt mutatta be, mit láthatott volna a Kolumbusz, ha valóban Ázsiában kötött volna ki 1492-ben.⁹

Az európai események közül elsősorban az olasz-, ill. spanyolországiakat érdemes megemlíteni. Genova természetesen ünnepelt. Ezúttal is büszkén mutatta meg a látogatóknak az óvárosban megőrzött Kolumbusz-házat, s külön tárlatot rendezett a Colombo család dokumentumaiból. Emellett a Palazzo Ducaleban egykori hajózási műszerekből és térképekből, a Doria-múzeumban pedig Amerikából áthozott növényekből és állatokból nyílt kiállítás. A város expót is rendezett 1992-ben, amely címét, témáját tekintve (Kolumbusz: a hajózás és a tenger) szintén az emlékvéhez kapcsolódott. Az ünneplés fő helyszíne – az időnként hallható tiltakozó hangok ellenére is – Spanyolország volt. A felkészülés több mint egy évtizeddel korábban elkezdődött, hogy a világ 1992-ben kénytelen legyen a nagyszabású ibériai eseményekre figyelni. Elkészült az Admirális három hajójának (Santa Maria, Pinta, Niña) másolata, és ezek ugyanúgy Palosból indultak el tengeri útjukra,

mint az eredetiek 1492. augusztus 3-án. A barcelonai olimpia nyitóünnepségének egyik legemlékezetesebb eseménye is Kolumbusz hajójának megjelenítése volt. A sevillai világkiállítás főszereplőjének szintén Amerika felfedezője bizonyult.

Magyarországon is számos rendezvény kapcsolódott a jubileumhoz. Szakmai szempontból feltétlenül ki kell emelni a Magyar Latinamerikanisták Társasága által Szegeden megrendezett nemzetközi tudományos konferenciát, melynek előadói azt taglalták, mi történt a felfedezés után Közép- és Dél-Amerikában. A szervezők a Kolumbusz-évfordulót csak jó alkalomnak tekintették a magyar latinamerikanisták új kutatási eredményeinek közreadásához, ezért egyrészt lehetővé tették, hogy a szakemberek az elmúlt 500 év bármely időszakával foglalkozzanak, másrészt nem állítottak fel diszciplináris korlátokat. Az áprilisi szegedi konferencia mellett a másik nagyszabású esemény az MTA Történettudományi Bizottsága és Történettudományi Intézete, a Hadtörténelmi Intézet valamint a magyar Mezőgazdasági Múzeum által 1992 októberében a két múzeum termeiben az 500. évforduló alkalmából megrendezett emlékülés volt, amelyet az MTA akkori elnöke, Kosáry Domokos nyitott meg. A rendezvény tematikája az egyetemes történeti vonatkozásokon kívül a magyar–amerikai kapcsolatok kérdésköre is átfogta. Az előadásokat a világtörténet kutatásának, oktatásának tekintélyes hazai képviselői (Székely György, Rázsó Gyula, Sz. Jónás Ilona, Borsányi László, Urbán Aldár és mások) tartották.

A hazai érdeklődők számára is rendeztek tárlatokat: a Magyar Mezőgazdasági Múzeum az Újvilágból származó növényeket és állatokat, a Magyar Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Múzeuma pedig az Amerikába került magyarok életét és tevékenységét mutatta be, az ELTE portugál tanszéke plakátokat állított ki, míg a Műcsarnok Kolumbusz tojása címmel kortárs dél-amerikai és magyar alkotók munkáit vonultatta fel. A Magyar Állami Operaházban 1992-ben világpremiert tartottak: a fél évezredes évforduló alkalmából a Cristoforo című baletet mutatták be. A darab egyik témája Kolumbusz és Amerika tánca volt, s a kontinenst egy nőalak személyesítette meg. Ez az ábrázolásmód egyébként a két világ 1492-es találkozása óta többször is felbukkant a művészetben.

A tudományos konferencia, a kiállítások és balett hatását azonban jóval felülmúlták a filmek, melyek közül az elsőt Magyarországon Kolumbusz – a felfedező címmel forgalmazták. A produkcióval kapcsolatban túl szigorúnak tűnik a neves kritikus véleménye: „a Kolumbusz – a felfedező semmiféle felfedezéssel nem szolgál. Nincs más hátra, várnunk kell a következő – remélhetőleg hitelesebb és érdekfeszítőbb – interpretációra, mely megeleveníti Amerika múltjának kiváltképpen fontos pillanatait.”¹⁰ Veress József bírálata azért vitatható, mert egyáltalán nem biztos, hogy a készítők célja az volt,

hogy különleges újdonságokkal szolgáljanak. Ráadásul – a művészi szabadságnak kijáró kereteket is figyelembe véve – a Kolumbusz-portré alapvetően hitelesre sikerült. A legnagyobb problémát inkább az jelentette (erre egyébként a kritikus is utalt fentebb említett filmjegyzetében), hogy a főszereplő, George Corraface kiválasztása a női nézők esztétikai elvárásait figyelembe véve történt. A másik játékfilmet 1492 – az éden meghódítása címmel 1992. október 12-én, tehát éppen az évforduló napján mutatták be Spanyolországban. Magyarországon hónapokkal később kezdték vetíteni. Ebben viszont a főszereplő személye volt telitalálat. Gerard Depardieu, a világsztár mesteri módon érzékeltette Kolumbusz személyiségének pozitív és negatív vonásait. Ez a film viszont túl hosszú lett, több jelenete pedig szélsőségesen naturalista szemlélet alapján készült. Itt kell megemlíteni a Magyar Televízió 2-es csatornája által sugárzott, több külföldi társaság együttműködésével készült filmsorozatot is. Kolumbusz és a felfedezések kora címmel vetítették 7 részben, s igazi profi munkának bizonyult. A címben jelzett témát alaposan körüljárta. Neves történészek felsorakoztatásával, források és gyönyörű filmkockák felhasználásával árnyalt képet adott mind az Admirálisról, mind a felfedezések koráról. Bemutatta a két világ találkozásának napjainkban is kimutatható következményeit, sőt nem mulasztotta el megszólaltatni a mai amerikaiakat sem.

Magyar nyelvű kötetek

Ez a dolgozat a Kolumbusz-év magyarországi eredményeinek, elsősorban a nyomtatásban megjelent műveknek a bemutatását és értékelését tekinti feladatának. A jubileum ürügyén megjelent történelmi regényekkel¹¹ itt nem érdemes foglalkozni, mert mindkettőt kiadták már korábban is. Részben ebbe a kategóriába sorolható már említett, Gerard Depardieu főszereplésével vetített film forgatókönyve alapján készített regény (1492. A paradicsom meghódítása). Egyébiránt a címe nem telitalálat, mert egyrészt Kolumbusz egész életét felöleli, nem csak az 1492-es év eseményeit, a paradicsom meghódítása mindössze villanásszerűen jelenik meg benne. Az Admiralist rögeszmés álmodozónak mutatja be, aki elsőszülött fiával nem tudott közvetlen viszonyt kialakítani, nem tudott feloldódni matrózai körében sem, s a világ egyik legmagányosabb embere volt.¹² A többi szereplő általában vagy jó, vagy rossz. Izabella például abszolút pozitív tulajdonságokkal felruházott királynőként jelenik meg. Nem ártott volna a jellemeket alaposabban kidolgozni. Ráadásul a kötetben számos fordítási és sajtóhiba található.

Az ismeretterjesztő munkák közül az egykor oly népszerű Így élt sorozat Kolumbuszt bemutató kötetének második kiadása¹³ érdemel említést, amely annyiban különbözik az elsőől, hogy három oldallal kiegészítették. A tudo-

mányos igényű ismeretterjesztés legjelentősebb produktuma Veresegyházi Béla *Amerika felfedezése* című kisenciklopédiája¹⁴ volt. Ez a könyv az 1492-1600 közötti felfedezések kiemelkedő történelmi személyiségeinek és eseményeinek rövid, tömör, lexikonszerű bemutatását tartalmazza. Emellett jól használható kronológiai táblázatok, az amerikai kontinens földrajzi viszonyait szemléltető adatok, képek és térképek könnyítik meg az olvasó tájékozódását.

A tudomány szempontjait figyelembe véve az évforduló egyik jelentős eredménye az *Így látták* című forrásgyűjtemény¹⁵ ismételt megjelentetése. Első kiadása rég elfogyott, s talán nem is kapott megfelelő publicitást. Pedig ebben a kötetben együtt szólnak meg a legyőzöttek és a győztesek, hogy fontos adalékokkal szolgáljanak az indián kultúrák történetéhez, valamint a két világ találkozásának időnként kifejezetten tragikus eseményeihez. A magyar latinamerikanisták szegedi konferenciájának néhány előadásából is összeállt egy kis kötet (Z-füzetek/39). A benne szereplő, több tudományágat képviselő munkák az azonosság és másság témakörét járják körül. Különösen sikeresnek bizonyult Komlódi Zsuzsa kísérlete, aki a két kultúra találkozását Garsilaso de la Vega, az Inka életén és művein keresztül mutatta be. Tanulmánya alapján valóban kiderül, hogy Garsilaso személyiségben és írásaiban két világ, az európai és a perui találkozott, s tükröződött vissza.¹⁶

A Kolumbusz-emlékév legértékesebb magyar nyelvű kiadványa Paolo Emilio Taviani *Kolumbuszal Amerikába* – 1492 című könyve¹⁷ volt. A Magyarországon megszokotthoz képest a szerző és a mű is nagy nyilvánosságot kapott: Taviani professzor nyilatkozott az ország vezető napilapjának és a *Vigiliának*, előkelő helyen szerepelt a Kolumbuszt és a felfedezések korát bemutató televíziós sorozatban, a kötetet pedig igen hatékonyan reklámozták. A *Kolumbuszal Amerikába* – 1492, amelyhez a szerző külön elő- és utószót írt, egy monográfia (Kolumbusz utazásai) része.

Mivel a négy út közül csak az elsőt tárgyalja, óhatatlanul hiányérzetet kelt az olvasóban. Szerencsés lenne tehát a fordítás alapjául szolgáló teljes monográfiát magyar nyelven megjelentetni. Az admirális személyiségével, életpályájával és felfedezéseivel kapcsolatban könyvtárnyi irodalom gyűlt össze az elmúlt századok során, s mire az 1930-as évek elején Taviani a kérdést tanulmányozni kezdte, a dokumentumok döntő többségét már feltárták. Ezért forráskutatással vagy az adatoknak a korábbiaktól eltérő csoportosításával, értelmezésével szinte lehetetlenné vált újat hozó történeti munkát készíteni. Nagy lehetőséget jelentett viszont a helyszíni szemle, amelyet a professzor ki is használt. Ő az egyetlen a világon, aki mindenütt járt, ahol Kolumbusz megfordult. A források és a szakirodalom alapos ismeretéhez így a helyszínek felkeresése által megszerzett közvetlen információk is járultak.

Ez biztosítja Taviani munkájának újszerűségét, és teszi lehetővé számos vitatott kérdés tisztázását.¹⁸

Magyar nyelven megjelent cikkek, tanulmányok

A helyi és országos napilapokban megjelent írások ismertetését ez a dolgozat nem tekinti feladatának. Azonban a legnagyobb példányszámú Népszabadság – mivel igen jelentős hatást gyakorol a történelemitudat alakulására – nem hagyható figyelmen kívül. Az 1992-es számok beszámolókat tartalmaznak a jubileum alkalmából itthon és külföldön szervezett rendezvényekről. A szerkesztők nagy terjedelmet biztosítottak azoknak a cikkeknek, melyek a Santa Maria, a Pinta és a Niña Palosból való elindulásának (augusztus 3.), illetve San Salvador szigetére való megérkezésének (október 12.) évfordulója kapcsán íródtak. Nagyon tanulságos a Bariay-öbölről, Kolumbusz kubai partraszállásának helyéről szóló beszámoló, melyből kiderül, hogy ott jelenleg 40 éve felállított emlékművön kívül semmi sem emlékeztet az Admirálisra.¹⁹ Szakmai szempontból Anderle Adám cikke bizonyult a legértékesebbnek. Neves latinamerikanistánk többek között azt fejtette ki, hogy az Amerika felfedezésével kapcsolatos 1992-es nemzetközi reagálásokban a régi, immár ugyancsak ötszáz éves negatív elfogultságok születtek újjá, s mint új megközelítések kaptak erős sajtóvisszhangot.²⁰

A folyóiratok közül a Nagyvilág és a Vigilia egy-egy fejezetet szentelt az évfordulónak. Az előbbinek az írásai azonban a történettudomány elvárásainak többnyire nem tettek eleget: vagy kifejezetten irodalmiak voltak, vagy semmi újjal nem gazdagították eddigi ismereteinket, koncepcióinkat. Jóval többet nyújtott a Vigilia említett fejezete, melynek szerzőgárdája a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tudományos főmunkatársától kezdve, egy hondurasi püspökön át egészen a salamancai egyetem professzoráig terjedt. A tematikát átnézve – a lap profiljának megfelelően – kidomborodott ugyan az egyházi jelleg, de a tanulmányok mégis számos adalékkal járultak hozzá az 500 éves évfordulóhoz. A kérdéskör sok szempontú megközelítése utalt már a fejezet címe is: „Sem győzelem, sem vereség...”²¹

A Természet Világa a lap történetének első tematikus számával jelentkezett 1992 októberében. A célkitűzése az volt, hogy a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül mutassa be Amerikát, valamint a kontinens és a világ többi része közötti kölcsönhatást. A szerzők a témát természettudományos, néprajzi és történeti szempontok alapján közelítették meg. Siposs Andrásnak a Kolumbusz előtti Amerika indián kultúráiról szóló cikkét²² külön is érdemes kiemelni, mert a történettudomány tartalmi és formai követelményeinek ez felelt meg legjobban. A legélvezetesebb stílusban megírt cikk viszont Sárközy Péteré volt, s néhány fontos újvilági növény óvilági sikertörténeté-

ről szólt.²³ A lap arcképcsarnoka kilenc Kolumbusz-portrét mutatott be. Nyilván azért ennyit, mert az Admirális életében hiteles rajz vagy festmény egyáltalán nem készült. A portrék összegyűjtése igen jó ötletnek bizonyult. Sajnos a művészek nevét, a keletkezés időpontját és képek jelenlegi helyét nem tüntették fel. Így az olvasó csak szemlélődhetett, de a látványból jóformán semmit sem profitált.

Az Élet és Tudomány a hagyományaihoz híven emlékezett meg a jubileumról. Írásai foglalkoztak az indián kultúrákkal, Kolumbusz személyiségével, s a felfedezések kérdéskörének igen sokoldalú megközelítését nyújtották át az olvasónak. Cikkei nemcsak az ismeretterjesztés, hanem a történettudomány követelményeinek is megfeleltek: az esetek döntő többségében megbízható ismereteket és józan, megalapozott értékeléseket tartalmaztak. Szerencsés vállalkozásnak bizonyult a már említett Kolumbusz és a felfedezések kora című televíziós sorozat nyomán követése s a forgatókönyv egyes részeinek közlése.²⁴

A rangos történelmi ismeretterjesztő folyóiratok közül a História csalódást okozott. Egy fél számot szánt ugyan az évfordulóra, és kiváló szakemberek egész sorát nyerte meg, ők azonban a témának megfelelően arról írtak, milyen volt a világ 1492 körül. Az indián kultúrákkal és a felfedezésekkel mindössze néhány cikk foglalkozott. Ráadásul az Újvilág felfedezésének kronológiája és Kolumbusz útinaplójának részletei is összevissza tördelve, vagyis igen rosszul szerkesztve jelentek meg nyomtatásban.²⁵

A Rubicon tematikus száma viszont a legrangosabbnak bizonyult. Ennek egyik oka az volt, hogy a hazai latinamerikanisták vezető képviselői (pl. Anderle Ádám, Boglár Lajos, Borsányi László) is írtak a lapba. A siker másik eleme a jól összeállított tematika lett. A cikkek vizsgálták Kolumbusz tervét és utazásait, a világkép változását, az európai és a különböző minőségű indián kultúrák találkozásának következményeit, az őslakosok egy részének 16-18. századi helyzetét, sőt még az Újvilág Magyarország szellemi horizontján elfoglalt helyét is. A téma komplex megközelítésére utal, hogy a szerkesztő nem feledkezett meg az Amerikába behurcolt feketékről sem: néhány írás az újkori rabszolgaságról, annak egy érdekes vallási-kulturális megnyilvánulásáról, ill. a rasszizmus elleni küzdelemlről szólt. Kiemelésre érdemes Anderle Ádám munkája, amely a perui kuraka elit 16-17. századi szerepét, s ezzel összefüggésben az ottani függetlenség indián alternatívájának szétzúzását mutatta be.²⁶ Kéri András cikke egy új fogalom meghonosítását szorgalmazta. Érvelése teljesen logikusan hangzik: „Latin-Amerika legalább annyira indián is, mint amennyire latin, így történelmileg méltóbb, földrajzilag pedig igazságosabb lenne a kettő ötvözetét alkotó Latindián-Amerika (América Latindígena) elnevezés”²⁷, azonban a név megváltoztatá-

sának alig nagyobb az esélye, mint annak, hogy a világ az egész kontinens nevét az igazságosabbnak tűnő Kolumbiára módosítja.

Felfedezés vagy találkozás?

Az évforduló kapcsán élénk terminológiai polémia bontakozott ki, melynek lényegére jól rávilágítottak Oscar Maradiaga hondurasi püspök sorai: „egyre gyakrabban merül fel a kérdés: mi történt 1492-ben? Felfedezés? Hódítás? Találkozás? A válaszok sokfélék, ellentmondásosak... A spanyolok, portugálok és velük együtt az első misszionáriusok megérkezése a kontinensre mindig is szenvedélyes vita tárgya volt. Szinte lehetetlen az egységes és átfogó értelmezés, hiszen nem mindegy, hogy melyik nézőpontból szemléljük a kérdést: a hódítóéból, aki felfedezte és azonnal el is kezdte uralni az Újvilágot, vagy a legyőzöttéből, az őslakoséból...”²⁸ A legdiplomatikusabb megoldást a Rubicon már említett tematikus számának szerkesztője választotta: a címlapon három feliratot (Kolumbusz útjának 500. évfordulója, Amerika felfedezése, két világ találkozása) tüntetett fel, az állásfoglalást pedig a szerzőkre bízta.

A História címlapjára ellenben a felfedezés kifejezést nyomtatták, s ezt használta más-más folyóiratban megjelent cikkében Benedek István, Göcsei Imre, Hóvári János és Rónai Zoltán is.²⁹ Arturo Uslar Pietri egyenesen anakronisztikusnak tartotta a páratlan történelmi eseménnyel kapcsolatos terminológiai vitát. Úgy vélekedett, hogy a felfedezés nem önkényesen kitalált elnevezés volt, hanem olyan név, amely a leghívebben tükrözte a sosem látottakra rácsodálkozó európaiak mentalitását.³⁰

Babette Kaiserkern többnyire, míg Anderle Ádám időnként idézőjellel ellátva használta a felfedezés szót. Mindketten azt igyekeztek bizonyítani, hogy Amerika és a többi kontinens kultúrái már Kolumbusz első útja előtt is kapcsolatban álltak egymással. Kaiserkern egyebek mellett régészeti, nyelvészeti és vallási bizonyítékokat sorakoztatott fel.³¹ Ezek egy részének hitelessége azonban még a témában kevésbé járatos olvasóban is kételyeket ébreszthetett. A magyar történész egyetlen konkrét bizonyítéka viszont történelmi és teljesen egyértelmű volt. Eszerint Tupac Inka Yupanqui, Peru uralkodója körülbelül ugyanakkor, amikor Kolumbusz először (1486) adta elő tervét a katolikus királyoknak arról, hogy nyugat felé is el lehet jutni Ázsiába, a cuzcoi indián tudósok inspirációjára hasonló következtetésekre jutott: az óceánon túl valaminek pedig lennie kell! Tupac inka ezért indult nyugat felé hatalmas flottával és 20 000 katonával felfedezni a Csendes óceán szigetvilágát, s tért vissza számos fogollyal Polinéziából.³²

Kéri András nem vetette el a felfedezés tényét, de azt nem 1492. október 12-éhez, és nem Spanyolországhoz vagy Kolumbuszhoz kötötte. Arra hívta

fel a figyelmet, hogy már évszázadokkal korábban vikingek mellett ázsiaiak és afrikaiak is eljutottak az akkor még ismeretlen kontinensre. Az igazi felfedezőknek viszont azokat a – zömükben Ázsiából több hullámban bevándorolt – népeket tartotta, amelyek Amerikát Alaszkától a Tüzföldig bejárták és benépesítették.³³

Enrique Dussel ugyanakkor a fogalom használata ellen foglalt állást. Szerinte a felfedezés kifejezés olyan értelmezésre utal, amely a valóságos történelmi eseményt elfedi, hiszen „Európából (azaz „felülről”) nézve „felfedezünk” valamit; az ott lakók világából (azaz „alulról”) nézve a külföldi, az idegen, a kívülről jött betolakodásáról van inkább szó...”³⁴ Dussel az európai ember középpontba állítása miatt nemcsak a felfedezés, hanem a kitalálás, meghódítás és a hittérítés kifejezéseket is elutasította, s kopernikuszi fordulat végrehajtását javasolta, melynek lényege az, hogy az értelmezést az amerikai őslakos világából kiindulva kell megvalósítani.³⁵

Anderle Ádám egyik cikkében a felfedezés „roppantul európai fogalma”³⁶ mellett a két világ találkozása is megtalálható. A latinamerikanisták szegedi konferenciájának előadói, ha lehetett, elkerülték az előbbit és makacsul ragaszkodtak az utóbbihoz. „Ezzel el is kívánták ismerni: azok az indián kultúrák, amelyeket a „felfedezők” ott találtak, az egyetemes emberi kultúra legjelesebb és szerves részeit alkotják, s korántsem fejlődésképtelen, úgymond civilizálódó társadalmak éltek – és hangsúlyozni kell: már ott éltek – a nyugati féltekén.”³⁷ Hogy a latinamerikanisták törekvése nem bizonyult teljesen sikeresnek, azt jól szemlélteti Komlódi Zsuzsa példája: előadásának nyomtatott változata a két kultúra találkozása címet kapta, viszont az első három bekezdésben csak a felfedezett vagy a felfedezés kifejezés olvasható.³⁸

A fenti terminológiai problémával Taviani professzor sem tudott megbirkózni. Véleménye szerint helyesebb találkozásról, illetve kölcsönös felfedezésről beszélni, csakhogy maga is kénytelen volt elismerni: a találkozáskor az egyik fél volt csak aktív, míg a másik inkább elszenvedte azt.³⁹ Ugyanakkor Taviani képtelen volt mellőzni a felfedezés fogalmát, hiszen műveiben és a Vigiliának adott interjúban is használta.⁴⁰ Annak ellenére, hogy a találkozás szó a genovai professzoron kívül másokban⁴¹ is kételyt ébresztett, alkalmazása elég széles körben elterjedt. A már említett, szakemberek mellett Rákóczi István és Sárközy Péter az Ó- és Újvilág találkozásáról írt, míg Boglár Lajos a civilizációk, illetve a kultúrák találkozása kifejezést használta.⁴²

Kolumbusz származása

Az Admirális életének ez az egyik rejtélyes pontja. A róla folytatott polemika szinte egyidős az Újvilág felfedezésével. Olyan kérdésről van szó,

amely Európa bizonyos részein máig heves érzelmeket válthat ki. Ezzel kapcsolatban még az ellenvéleményt hangoztatókkal szemben rendkívül korrekt Paolo Emilio Taviani is igen sarkosan fogalmazott könyvének 1992-es magyar kiadásához írt előszavában: „A 16. században senki sem vonta kétségbe, hogy Amerika felfedezője genovai volt. Csak a későbbiekben kreáltak különböző szülőházakat jóhiszemű dilettánsok és rosszhiszemű hamisítók: egyesek szerint piemonti volt, mások szerint portugál, ismét mások szerint spanyol; volt olyan is, aki azt állította, hogy Korzikáról vagy az égei-tengeri Khiosz szigetéről származott, amelyek a 15. században Genova uralma alatt álltak. Ma az egész világ tudósai – olaszok, spanyolok, németek, franciák, angolok, amerikaiak, oroszok, japánok – elismerik, hogy Kolumbusz Genovában született.”⁴³

A magyar nyelven megjelent írások szerzői közül azonban nem mindenki képviselte ezt az álláspontot. Hóvári János például utalt a kételyekre. Elismerte, hogy Kolumbuszt a kortársai általában genovainak tekintették, majd így folytatta: „Egyik hamisításokkal teletűzdelt végrendeletében ő maga is ottani illetőségűnek vallotta magát. De csak abban és sehol másutt.”⁴⁴ Hóvári kitért Salvador de Madariaga ismert elméletére is, mely szerint Kolumbusz egy, a spanyolországi zsidóüldözések miatt Genovában letelepedett zsidó család fia volt. A magyar kutató kételkedett abban, hogy a genovai zsidó közösség annyira el tudott különülni a környezetétől, hogy a későbbi felfedező még olaszul sem tanult volna meg. Úgy tűnik, Hóvári Jánost a Kolumbusznak tulajdonított ószövegségi idézetek és a végrendelet végén található megfeythetetlen rövidítések sem győzték meg, s arra a következtetésre jutott, hogy a „zsidó származás a Kolumbusz-rejtély ügyes feloldása”.⁴⁵

A téma szempontjából a cikk megjelenésének helye miatt fontos szerepet kapott Rényi Péternek a Kolumbusz-ügyben folytatott nyomozása. A szerző az Admirális vallási hovatartozásának megállapításához Simon Wiesenthal és Jane Frances Amler segítségét vette igénybe. Rényi egy sor olyan adatot, tényt sorolt fel, amely Kolumbusz zsidó vagy converso (katolikus hitre tért zsidó) voltára lehetne bizonyíték: pl. ismerte a héber írást; olvasmányai középpontjában az Ótestamentum állt; olyan korban élt, amelyben a vallásüldözés miatt sokan kikereszteztek, illetve titkolták származásukat; tervét a spanyolországi zsidó közösség pénzemberei és tudósai nélkül elképzelhetetlen lett volna megvalósítani; világraszóló felfedezéséről először a converso Santangelt, egyik legfőbb támogatóját tájékoztatta, a királyi párt csak azután; amikor harmadik útja során a lázadók azzal támadták, hogy converso (mai szóval: lezsidózták), teljesen elveszítette a fejét. Ezek után Rényi Péter igen meglepő következtetésre jutott: „semmi kétség nem fér ahhoz, hogy Kolumbusz mélyen vallásos keresztény volt, különösen Máriához fűzték bensőséges érzelmek”, az Admirális vallásának kérdését (az ő szóhasználatával:

kérdésfelvetését) tisztázhatatlannak és meddőnek nevezte.⁴⁶ A probléma megoldásához a fenti cikk egészen biztosan nem vitte közelebb az olvasókat.

Végezetül érdemes megemlíteni egy kuriózumot. A történészek döntő többsége elismeri, hogy az a férfi fedezte fel az Újvilágot, aki 1476-ban a portugáliai Lagosnál partra evickélt. Mivel ezt az eseményt genovai kereskedelmi hajók és kalózhajók összecsapása előzte meg, 100%-os bizonyossággal nem állapítható meg, hogy Kolumbusz (Colombo, Colom, Colon) melyik oldalról esett a vízbe. Az Élet és Tudományban megjelent írásában Lukácsi Béla sem nevezte Amerika felfedezőjét egykori kalóznak, éppen csak megjegyezte, hogy az említett kalózflotta vezérének, Guillaume Casainove-nak volt egy gúnyneve is: az idősebb Colon.⁴⁷

Kolumbusz személyisége és tevékenysége

Az Admirális személyiségjegyei közül Göcsei Imre az emberi nagyságot, az állhatatos kitartást és a rendíthetetlen bátorságot emelte ki.⁴⁸ Taviani jóval összetettebb jellemrajzot készített. Szerinte „csak ostobák vagy szándékos rágalmozók” tagadhatják Kolumbusz tengerészeti zsenijét. Úgy vélte, hogy könyvének főszereplője ravasz, leleményes, erős és bátor volt. Ugyanakkor Kolumbuszt rosszhiszeműnek, gyanakvónak, makacsnak, sőt megátalkodottnak, fennhéjázónak, beképzeltnek mutatta be, olyan embernek, akiben nem volt hajlam az alázatra és a lemondásra, s aki néhány alkalommal hazudott is.⁴⁹ Ebben a jellemzésben több a negatív, mint a pozitív elem, az olvasónak mégis az az érzése, hogy Taviani rokonszenvez Kolumbusszal. Rokonszenve azonban nem vezet elfogultsághoz.

Göcsei Imre azért tekintette az Admiralist kiváló tengerésznek és az egyik legnagyobb felfedezőnek, mert először kelt át az Atlanti-óceánon az északi félgömb szubtrópusi és trópusi övezetében.⁵⁰ Taviani arra a következtetésre jutott, hogy „Kolumbusz jobban megváltoztatta a világot, mint Jézus óta bárki. Nemcsak Európa, hanem az iszlám világ, India és a Távol-Kelet is megrendült” utazásai következtében.⁵¹ Egy másik, bár nem általánosan elfogadott nézet szerint Kolumbusz legnagyobb adománya az emberiségnek az volt, hogy mára Latin-Amerika lakói túlnyomóan keresztényekké lettek.⁵²

Időnként olyan tényeket is összefüggésbe hoztak Amerika felfedezőjével, amelyekhez az égvilágon semmi köze nem volt. Rényi Péter például tévesen neki tulajdonította a burgonya Európába való behozatalát. Ugyanő Kolumbusz érdemének tartotta a „pangó indió birodalmak” eltűnését, valamint azt, hogy Európa és a világ évszázadokon át az amerikai kontinensre exportálhatta az otthonukból elűzött, az ellehetetlenülés elől menekülő, földönfutó milliókat, mert enélkül az emberiség a civilizáció és a demokrácia egyik

legerősebb társadalmával lenne szegényebb.⁵³ Talán érdemes leszögezni azt az egyébként jól ismert tényt, miszerint Kolumbusz megérkezésekor az Újvilágban mindössze egy igazi birodalom (az inka) létezett, s az is a kontinens déli részén. A Rényi Péter által dicsért társadalom viszont jóval később, s Észak-Amerikában jött létre. Másrészt miért volt törvénszerű, hogy az amerikai őslakosság a többi kontinens népeitől szenvedjen? Az indiánok sorsa miért nem nyugtalanította a szerzőt? Egyébiránt az Újvilág sem lett édes hazája mindenkinek (ld. a behurcolt afrikaiak helyzetét).

Az 500 éves évforduló kapcsán akadtak teljesen negatív színezetű értékelések is. Közülük az egyik Jacques-Yves Cousteau-tól, a világhírű francia óceánkutatótól származott, s legnagyobb példányszámú napilapunkban volt olvasható. Eszerint Amerika felfedezésével Kolumbusz Kristóf több bajt okozott, mint bármely ökológiai katasztrófa a történelemben, elpusztított több fontos emberi kultúrát és utat nyitott az Újvilágba a nyugati világ vadságának és kegyetlenkedésének. Cousteau úgy vélte, a Kolumbusz felfedezése okozta kárnál talán csak a dinoszauruszok 70 millió évvel ezelőtti eltűnése volt nagyobb.⁵⁴ A fenti koncepció annyira szélsőséges, hogy ezen a helyen még bírálni sem érdemes. Viszont a napilap, amely közölte, legalább néhány sorban jelezhetette volna, hogy nem általánosan elfogadott véleményről van szó.

Cousteau azonban legalább őszinte volt, nem úgy mint Babette Kaiserkern. Az utóbbinak *Ki fedezte fel Amerikát?* címmel jelent meg írása, amelyben áttételesen, ködösítve, a tárgyilagosság álarcá mögé bújva támadta Kolumbuszt. Leírta, hogy az örökösök által kezdeményezett perek során Kolumbusz útjaival kapcsolatban számos kérdéses és ártalmas részlet került nyilvánosságra, de mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy ártson az Admirális hírnevének. Kaiserkern szerint a 16. századi krónikák annyi konkrét historiográfiai és kartográfiai adatot tartalmaznak az Atlanti-óceán távoli szigeteinek létezéséről, hogy „Amerika felfedezése” ezek alapján szinte automatikus eredménynek látszik. Ennek ellenére – persze csak burkoltan – többszörös gyilkossággal gyanúsítja Kolumbuszt: „Minden krónikás megemlíti a hajótörött tengerészek titokzatos epizódját is, akiket Kolumbusz befogadott madeirai házába, ahol is ezek nemsokára meghaltak – nem anélkül, hogy hajónaplóikat és beszámolóikat újonnan megtalált, távoli nyugati országokba vezető utazásukról hátra ne hagyták volna Kolumbusznak.”⁵⁵ A szerző Las Casas egyik megállapítását is kiforgatta. A felfedez és a talál igék szinonim használatából azt a következtetést vont le, hogy Kolumbusz nem volt eredeti felfedező, zseni, aki új, távoli országokat nyitott meg a világ számára, hanem egyszerűen valaki, aki keresett és talált.⁵⁶

A Vespucci-kérdés

Kolumbusz Kristóf és Amerigo Vespucci neve olyan szorosan kapcsolódik össze, hogy már az alapfokú oktatásban is együtt említik. A Vespucci-ügy meglehetősen bonyolult, és az évforduló jó alkalmat biztosított a kételemek hangoztatására, a lehetőséggel azonban kevesen éltek. A szerzők többsége megelégedett annak a ténynek a közlésével, hogy Amerikát Amerigóról nevezték el, esetleg az okot is megnevezte. Paolo Emilio Taviani például utalt rá, hogy Kolumbusz a harmadik útja során az Orinoco folyó torkolatánál egy másik világról írt, majd így folytatta: „kora tudományossága nem hagyott helyet a földgömbön az ismerteken kívül más kontinensnek. Kolumbusz félt kimondani, hogy ez egy új kontinens, mert ezzel az eretnekség gyanújába keveredett volna”, Vespucci – aki Taviani szerint a reneszánsz fia volt – viszont ki merte mondani, hogy egy új földrészről van szó.⁵⁷

A hosszú ideje dúló vita tárgyát azonban nem a fentiek képezik, hanem Amerigo Vespucci úti jelentéseinek megbízhatósága. A tét nem kevesebb, mint annak eldöntése, vajon a firenzei utazó csaló volt-e vagy sem. Török Zsolt térképész Amerigo beszámolóival kapcsolatban teljes joggal fogalmazott ironikusan. Megemlítette, hogy Vespucci 1499-ben járt az Újvilágban, de úgy vélte: „Amerigo ebből a kalandból megalkotta saját felfedezői karrierjét. Mindenekelőtt megfélemezett róla, hogy nem ő vezette a vállalkozást, s a kalendáriumot is elnézte, mert két évvel korábban datálta az általa fabrikált történetet az Újvilág felfedezéséről.”⁵⁸ Mint ismeretes, Vespucci írásainak elolvasása után Martin Waldseemüller, egy lotaringiai kozmográfus javasolta az Amerika nevet, bár ez nála csak a déli területeket jelölte. Török Zsolt ismertette és kommentálta a történet folytatását is: Waldseemüller 1507-es világtérképén tűnt fel először a kontinens elnevezése, amely rajta is maradt, hiába derült ki rövid időn belül a „turpisság”. A lotaringiai kozmográfus „felült ugyan Vespuccinak”, de már a következő térképéről letörölte az Amerika nevet, amelyet azonban addigra „a kortársak fejéből nem lehetett kiverni.”⁵⁹

Talán nem szerénytelenség megemlíteni ezen tanulmány szerzőjének az Élet és Tudományban megjelent írását sem, amely kizárólag a Vespucci-kérdést tárgyalta, méghozzá a fennmaradt források alapján. A firenzei utazó két levele közül az Amerigo Vespucci négy hajóútja címűt vette összűz alá. A cikk legfontosabb megállapításai a következők: úgy tűnik, Vespucci a saját szerepét kívánta felnagyítani. Az expedíciók egyetlen parancsnokát, sőt egyetlen résztvevőjét sem nevezte meg. Az általa megjelölt helyek egy részét lehetetlen azonosítani. Nem fogadható el teljesen egyetlen expedíció keltezése sem. Amerigo egy utazásból (1499) kettőt „gyártott”, s míg az elsőnek az időpontja vitatható, a másodiknak a lefolyása kérdőjelezhető meg. A harma-

dik expedíció ismertetése közelebb állhat a valósághoz, viszont a kutatók egy része joggal kételkedik a negyedik hajóútról szóló beszámoló hitelességében. Az utóbbi még irodalmi alkotásként sem a legszínvonalasabb. A cikk nemcsak azért hasonlítható Török Zsolt írásához, mert Amerigo Vespucci szavahihetőségét megkérdőjelezi, hanem azért is, mert részlegesen felmenti a láthatóan rutintalan lotaringiai kozmográfust. Eszerint a téves névadásért „Waldseemüller csak részben hibáztatható, mert nem tudhatta, hogy Amerigo leveleinek bizonyos részletei nem megbízhatók... a fiatal kozmográfus elsiette a keresztelést, de nyilván legszebb álmaiban sem gondolta volna, hogy a világ ennyire komolyan veszi javaslatát.”⁶⁰

Amerika felfedezésének következményei

Az 1492. október 12-e után történeklek könyvtárnyi irodalom foglalkozik, s ehhez az évforduló kapcsán megjelent írások nem tudtak sok újat hoztatni. A szerzők egy része az indiánok helyzetében bekövetkezett tragikus változásokat (mészárlás, kifosztás, az önállóság elvesztése) emelte ki,⁶¹ míg mások az európaiak révén behurcolt betegségek borzalma hatására utaltak.⁶² Benedek István viszont a többnyire amerikai eredetűnek tartott „francúz”, vagyis vérbaj által Európában okozott szenvedéseket mutatta be.⁶³

Arturo Usler Pietri venezuelai író és esszéista igen részletesen foglalkozott az új kontinens felfedezések következményeivel. Véleménye szerint kevéssel több mint fél évszázad múlva a kereszténység, a spanyol és a portugál nyelv – a görög-római-zsidó örökséggel együtt – az Újvilág kultúrájának alapjává lett. Kezdtől kialakulni a nyugati kultúra legkiterjedtebb, leghomogénebb és legújabb tartománya, szó szerint egy Újvilág. A módszerekkel azonban Pietri sem értett egyet, mivel a spanyolok mindazt elkövették, amit nem lett volna tanácsos megtennie egy ravasz konkvisztádornak. Leginkább azt kifogásolta, hogy a hódítók figyelmen kívül hagyták az új népek társadalmi és kulturális rendjét. A folyamat azonban nem volt egyirányú, hiszen az új földre érkezett európaiak a szerző szerint sem lehettek többé ugyanazok, akik voltak, ahogyan a bennszülöttek és a rabszolgasorba hajtott, behurcolt afrikaiak sem.⁶⁴

Arturo Usler Pietriben az a meggyőződés alakult ki, hogy a „modern politikai gondolkodásmód nagyrészt Amerika felfedezésének következménye. Kolumbusz 1493-ban, visszatértekor írott leveléből eredeztethetően végeláthatatlan, mély felfogásbeli és erkölcsi válság veszi kezdetét az Óvilág társadalmi helyzetével kapcsolatban. Ez az alapvető dokumentum, csakúgy mint Vespucci levelei, az Óvilágban megkérdőjelezi a politikai és társadalmi rendet.” A fenti megállapítás nem tűnik a valóságtól elrugaszkodottnak, túlságosan merésznek tekinthető ellenben a venezuelai írónak az az eszmefut-

tatása, mely szerint az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata, a forradalmak korának eseménysorozata, sőt még a marxizmus is Amerika felfedezésének következménye.⁶⁵

A témában megnyilatkozó szerzők egy része – Pietri szintén közéjük sorolható – pozitív és negatív következményeket egyaránt említett, mások pedig bizonyos jelenségek ellentmondásosságára hívták fel a figyelmet. R. Marth Hildegard utalt a katolikus egyházzal szembeni vádakra, de talált pozitívumokat is: ugyanennek az egyháznak a térítői „átmentik az egyetemes kultúrkincshez tartozó indián civilizációk már csak szájhagyományokban élő emlékeit is: a szerzetesek és számos világi áldozatos munkája nélkül elveszett volna az azték irodalom rituális himnuszainak nagy része, melyet 1519 körül B. de Sahagún összegyűjt és leír, miután elsajátítja a náhuatl nyelvet. A térítő munka eredménye az is, hogy a 16. század elején egy keresztény hitre tért indián(!) összegyűjti és lejegyzí – az ugyancsak szájhagyományokban élő – maja-kicse indiánok (Guatemala) mítoszait, melyeket ma Popol Vuh címen tart számon az irodalom. A példák sorát folytathatnánk az Azték krónikával, a mesékkel és versekkel, az inka származású pap-író és humanista, Garsiloso de la Vega munkájával, s az összeállított szótárak sorával.”⁶⁶

Rónai Zoltán Spanyolország „amerikai műve kapcsán” egyetemek és városok alapítását, úthálózatok és vízművek építését, valamint 18. századi tudományos expedíciók szervezését említette meg, de nagyobb elismerésre méltónak tartotta, hogy a felfedező hatalmak közül egyedül Spanyolországban vetették fel a hódítások jogosultságának és a legyőzöttekkel való bánásmódnak a kérdését. Izabella királynő már 1500-ban elrendelte a rabszolgaként kezelt indiánok felszabadítását, s erre végrendeletében is emlékeztetett. Rendkívül korrekt szemléletéhez híven azonban a szerző elismerte, hogy az intelmeknek és utasításoknak nem mindig volt foganatjuk, s amerikai földön nem egyszer jártak el a rendeletekkel a „tiszteletben tartjuk, de nem teljesítjük” közmondásossá vált módszere szerint.⁶⁷

Rónai Zoltánnak az európai hódítással kapcsolatban szintén akadt figyelemre méltó gondolata. Eszerint nem mindig indiánok voltak az egyik, spanyolok pedig a másik oldalon. Az utóbbiak szövetségesekre találtak, mert a bennszülött népek sem éltek békében egymással, és belső viszályok dúltak.⁶⁸ Erre rímelnek Anderle Ádám sorai, melyeket érdemes szó szerint idézni: „A spanyol „hódításról” és kegyetlenkedésről is érdemes lenne végre szélsőségektől mentesen gondolkodni. Mert hát miről van szó? Arról például, hogy 1532-ben Pizarro Peruban 168 katonával jelent meg – egy 6-10 milliós birodalomban! S Peruban még a 16. század végén sem érte el a tízezer főt a spanyolok száma. Lehet-e ilyen feltételek és arányok mellett egyáltalán a „hódítás” fogalmát használni? Inkább beszélhetünk az inka birodalom által alá-

vetett volt indián kisállamok „kurakaelitjének” és a hispán államnak a történelmi kompromisszumáról.”⁶⁹

Borsányi László, aki arról is írt, hogy 1492 után az európaiak az indián figuráját a természettel együtt élő vademberre redukálták, ideológiai szempontból pozitív tényre hívta fel a figyelmet: Amerika felfedezése után egy mindaddig elképzelhetetlennek tartott, bár tapasztalatokkal bizonyítható tényt, az új világ tényét sikerült a korabeli katolikus egyház által megmerevített világképebe beilleszteni.⁷⁰

Hogy mennyire óvatosan kell megközelíteni a felfedezés következményeinek kérdéskörét, azt jól mutatja Boglár Lajos higgadt véleménye: „Kolumbusz és az őshonosok találkozása elindítója lett azoknak a folyamatoknak, amelyek 500 év alatt soketnikumú államokat hoztak létre az Újvilágban. Ez a folyamat az interetnikus kapcsolatoknak csaknem teljes „készletét” kínálja az adaptációtól... a genocidium véres konfrontációjáig.”⁷¹

Végezetül érdemes néhány mondatban összegezni a téma tanulmányozása során összegyűlt tanulságokat. A vita, amely arról szólt, hogy szabad-e ünnepegni, már 1992 előtt megkezdődött. Az európai gyarmatosítók által megnyomorított indiánok késői leszármazottainak heves reakciói teljesen érthetőek. Sokuk számára Kolumbusz mindazon rossznak a megtestesítője, amely a Santa Maria, a Pinta és a Niña megérkezése után kezdődött. A történettudomány és a tudományos igényű ismeretterjesztés követelményeinek azonban csak a higgadt, sokszempontú mérlegelés felel meg. Az emlékév rendezvényei – a két film kivételével – több esetben nem is Kolumbuszhoz kapcsolódtak, hanem országoknak, városoknak szervezeteknek, személyeknek biztosítottak lehetőséget saját maguk, illetve eredményeik bemutatásához. Ami a magyar nyelvű publikációkat illeti, hiszen ezek vizsgálata volt a dolgozat fő célja, mindössze egy-két kötet érdemel figyelmet. Történelmi szakfolyóirataink kevéssé foglalkoztak az évfordulóval. Ennek talán az lehetett az oka, hogy finanszírozási problémák miatt jelentős lemaradásban voltak, s így semmi sem garantálta volna a megfelelő időzítést. Színvonalas tematikus számot, fejezetet vagy sok értékes cikket viszont több folyóiratunk (Élet és Tudomány, Rubicon, Természet Világa, Vigilia) is megjelentetett. Érdekeség, hogy az egyik legfrappánsabb, szemléletformáló írás (Anderle Ádám: Újjáéled a fekete legenda?) egy napilapban látott napvilágot.

Meddő és felesleges vita bontakozott ki egy terminológiai kérdésben. A felfedezés kifejezés egyrészt jól mutatja, melyik fél volt a domináns 1492-ben, sőt a későbbi évtizedekben és évszázadokban is, másrészt a szakma és a közvélemény már olyan mértékben elfogadta, hogy szinte lehetetlen lenne

kiiktatni. Egyébként az ellene tiltakozó szerzők sem tudnak szabadulni tőle. A két világ (vagy két kultúra) találkozása terminus technicus nehezebb, ráadásul kissé szegénylősen tűnik: mintha a mai európaiak lelkiismeret-furdalását tükrözné. Kolumbusz származásával kapcsolatban még mindig a genovai-elmélet a domináns, de kételkedő hangok továbbra is hallatszanak. Az Admirális személyiségének és tevékenységének értékelése sem tekinthető lezártnak. Természetesen minden szakembernek és kívülállónak, érdeklődőnek joga van a véleményét leírni. Ez a tanulmány mindössze a meg-alapozatlanul szélsőséges nézetek képviselőitől határolódik el. Amerigo Vespucci érdeme változatlanul az, hogy nemcsak felismerte, hanem le is merte írni: az európaiak egy új kontinensre jutottak el. Azonban az Amerika elnevezés megszületéséhez az ő szándékosan élénk fantáziáján, valamint jó kifejezőkészségén kívül Martin Waldseemüller hiszékenységre is szükség volt. Végezetül érdemes megjegyezni, hogy a nagy felfedezésnek ugyan rengeteg következménye volt, de az azóta történt összes esemény mégsem írható a számlájára.

A Kolumbusz-év főszereplője tehát csak részben volt Kolumbusz. Róla már amúgy is szinte mindent megírtak. Az évforduló azonban alkalmat adott a felfedezésekkel, valamint az amerikai kontinenssel kapcsolatos információk, nézetek rendszerezésére és átgondolására, az új eredmények ismertetésére. Ebből a szempontból a magyarországi mérleg figyelemre méltónak mondható.

Jegyzetek

1. *Rónai Zoltán*: Félézer éve történt. Vita Amerika felfedezéséről. Vigilia, 1992/9. 669.
2. *Enrique Dussel*: Amerika felfedezése vagy megszállása? (Történeti-teológiai tanulmány). Egyházfórum, 1992/2. 94.
3. Uo. 103-104.
4. A perui közgazdászok által kiszámított összeg: Rónai, 669.
5. 500 éves indián ellenállás. Egyházfórum, 1992/2. 105.
6. *Arturo Uslar Pietri*: 1492-1992. Fantasztikus utazás oda és vissza. Nagyvilág, 1992/10-11. 1264.
7. Kolumbusz és a felfedezések kora. VII/7. rész: Ki is volt Kolubusz Kristóf? Tv2, 1992. november 29.
8. *Anderle Ádám*: Újjáéled a fekete legenda? Népszabadság, 1992. március 18. 9. (a továbbiakban: Anderle, Nsz.)
9. A washingtoni kiállításához: *Lakner Judit*: Kolumbusz-év, 1992. BUKSZ, 1992/2. 264. *Mojzer Anna*: Kolumbusz ürgyén. Nagyvilág, 1992/10-11. 1373.
10. *Veress József*: Kolumbusz kalandjai: Népszabadság, 1992. szeptember 4. 10.
11. *Rónaszegi Miklós*: Hináros tenger. Kolumbusz első útjának regénye. Bp., 1992. *Passuth László*: Esőisten siratja Mexikót. Kossuth, 1992. Az utóbbi a felfedezések következtében meginduló európai terjeszkedés egy epizódját, az azték állam meghódítását mutatja be. Az egyik legnépszerűbb történelmi regénynek bizonyult, 1939 óta már a nyolcadik kiadására került sor.
12. A Kolumbusz jellemével kapcsolatos részek: *Robert Thurston*: 1492. A paradicsom meghódítása. Phoenix könyvek, Debrecen, 1992. 78, 92.
13. *Erdődy János*: Így élt Kolumbusz. Móra, Bp., 1992.
14. *Veresegyházi Béla*: Amerika felfedezése. Kisenciklopédia. 1492-1600. Primo, Bp., 1992.

15. Így látták. Indián és spanyol krónikák. Szerkesztette: Belyhe János. Európa, Bp., 1992. Érdemes megemlíteni, hogy még az évforduló előtt, de azzal összefüggésben újra megjelent egy másik alapvető forrás is: Kolumbusz útinaplója. Fordította és sajtó alá rendezte: Szerb Antal. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. Az első kiadás 50 évvel korábban, 1941-ben látott napvilágot. Ennek az újabb kötetnek értékes színelőjátka Barabás József által összeválogatott képanyag.
16. Komlódi Zsuzsa: Két kultúra találkozása. In: Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról. Z-füzetek/39. Bp., 1992. 12-18.
17. Paolo Emilio Taviani: Kolumbuszal Amerikába – 1492. Helikon, Bp., 1992.
18. Taviani könyvének részletesebb bemutatása: Makai János: Egy rendkívüli utazás krónikája. Aetas, 1993/1. 185-186.
19. Horváth Gábor: Bariay és az ötszázadik évforduló. Népszabadság, 1992. augusztus 1. 25.
20. Anderle, Nsz.
21. Az idézet egy köztábláról való, amely Mexikóvárosban, a Három Kultúra terén található. A teljes szöveg: „1521. augusztus 13. /Bár Cuahemotc hőiesen védte, /Tlatelolco Hernan Cortés hatalmába került. /Sem győzelem, sem vereség, /hanem a meszticek népének fájdalmas születése, amely a mai Mexikó.” Idézi: Oscar Rodriguez Maradiaga: Amerika meghódítása. Vigilia, 1992/9. 677. (Cuahemotc-II. Moctezuma és Cuiclahuac utóda, az aztékok spanyolelles harcának utolsó irányítója. Tlatelolco – az azték állam kettős fővárosának egyik része.)
22. Siposs András: Indiánok. Természet Világa, 1992/10. 440-444.
23. Sárközy Péter: Világjáró növények. Uo. 458-460.
24. Élet és Tudomány, 1992/43-49.
25. História, 1992/5-6. 8-9, 11-13.
26. Anderle Ádám: Indián alternatíva Peruban. Rubicon, 1992/5. 24-25.
27. Kéri András: Latindián-Amerika. Uo. 23.
28. Maradiaga, 673.
29. Benedek István: Kolumbusz és a „francúz”. Természet Világa, 1992/10. 455-457. Göcsei Imre: Amerika felfedezése. Földrajzi Közlemények. 1992/1-2. 75-81. Hóvári János: Ó, Amerika! Történelmi tévedés. Élet és Tudomány, 1992/15. 461, 463. Rónai, 668-673.
30. Arturo Usler Pietri, 1259-1260.
31. Babette Kaiserkern: Ki fedezte fel Amerikát? Magyar Lettre Internationale. 6, 1992 ősz. 25-28.
32. Anderle, Nsz.
33. Kéri András: Latindián-Amerika. Rubicon, 1992/5. 22-23. Uő: Kultúrák keresztútja. A karibi szigetvilág. Természet Világa, 1992/10. 447. Hasonló nézetet fejtett ki Rónai Zoltán, csak ő a polinézeket, ausztráliaiakat, föníciaiakat, rómaiakat, arabokat, freket és baszkokat is megemlíttette. A valódi felfedezőknél szintén a földrészt benépesítő embercsoportokat tartotta. Ugyanakkor az ázsiaiak Bering-szoroson való átkelését indokolatlanul korai időszakra, 40-50 000 évvel ezelőttre tette: Rónai, 668.
34. Dussel, 94, 96.
35. Uo. 99.
36. Anderle, Nsz.
37. Kollár Zoltán: Szabálytalan előszó. Azonosság és másság, 4.
38. Komlódi, 12.
39. Tóth Éva beszélgetése Paolo Emilio Tavianival. Vigilia, 1992/9. 696.
40. Uo. 696-699. A felfedezés szó valamelyik változata a Kolumbuszal Amerikába – 1942 című könyvében is többször szerepel. ld. pl. 5, 8, 33, 40, 51, 57, 74, 100, 105. Taviani egy korábbi, magyarul még nem olvasható munkája pedig a Kolumbusz Kristóf – a nagy felfedezés genezise címet kapta.
41. A két világ találkozása kifejezés Rónai Zoltán és Kollár Zoltán szerint is enfemisztikus: Rónai, 670. Kollár, 4.
42. Rákóczi István: A nagy utazás. Rubicon, 1992/5. 11. Sárközy, 458. Boglár Lajos: Tolerancia és intolerancia. Civilizációk találkozása. Rubicon, 1992/5. 15-16.
43. Taviani, 5.
44. Hóvári János: Ki volt Kolumbusz Kristóf? Élet és Tudomány, 1992/20. 617.
45. Uo. 618.
46. Rényi Péter: Nyomozás a Kolumbusz-ügyben. Népszabadság, 1992. október 10. 25.
47. Lukács Béla: Kolumbusz tévedése. Élet és Tudomány, 1992/32. 1012.
48. Göcsei, 81.
49. Taviani, 13, 24, 27, 31, 46, 73-74, 98, 101-102.

50. *Göcsei*, 81.
51. *Tóth Éva* beszélgetése Paolo Emilio Tavianival, 696.
52. Mit hoztak az égből jött emberek? *Élet és Tudomány*, 1992/46, 1462.
53. *Rényi*, 25.
54. *Cousteau* Kolumbuszról. *Népszabadság*, 1992. április 29. 11.
55. *Kaiserern*, 28.
56. *Babette Kaiserern* nem szó szerint idézett megállapításai: uo. 27-28.
57. *Tóth Éva* beszélgetése Paolo Emilio Tavianival. *Vigilia*, 1992/9. 697.
58. *Török Zsolt*: Az Újvilág körvonalai. *Természet Világa*, 1992/10. 453-454.
59. Uo. 454.
60. *Makai János*: Miért Amerika? *Élet és Tudomány*, 1992/49. 1548.
61. *Sipos*, 440. Kéri András: Kultúrák keresztútja, 447. *R. Marth Hildegard*: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a „népeket...” *Vigilia*, 1992/9. 661-662.
62. *Anderle*, Nsz. Ki vagy mi győzte le az aztékokat? *Élet és Tudomány*, 1992/48. 1516. (szerző megjelölése nélkül). *Hildegard*, 662.
63. *Benedek*, 455-457.
64. *Arturo Uslar Pietri*, 1260, 1263.
65. Uo. 1262.
66. *Hildegard*, 666.
67. *Rónai*, 671-672.
68. Uo. 671.
69. *Anderle*, Nsz.
70. *Borsányi László*: Új világkép. *Rubicon*, 1992/5. 13-14.
71. *Boglár*, 15.